

BİBLİYOGRAFYA :

Belâzürî, *Fütûh* (Rıdvân), s. 452-453; İbn Haldûn, *Mukaddime* (trc. Zakir Kadîrî Ugan), İstanbul 1968, II, 17, 21; İbnü'l-Hümâm, *Fet-hu'l-kadîr*, Kahire 1389/1970, II, 211-213; *Tecrid Tercemesi*, IV, 50-54; Dâmâd Efendi, *Mecma' u'l-enhür ft şerhi Mülteka'l-ebhur*, İstanbul 1328 — Beyrut, ts. (Dârü İhyâi't-türâ-si'l-Arabî), s. 205; İbn Âbidîn, *Reddül-muhtâr*, II, 366; "Arpa", *İA*, I, 592; H. Bowen, "Arpa", *EJ²* (İng.), I, 658.

MEHMET ERKAL

ARPA EMİNİ

Osmanlılar'da saray ahırlarının ve ordunun ihtiyacı olan arpayı temin etmekle görevli saray memuru.

Kaynaklarda emîn-i şâir ve emîn-i cev olarak da geçer. Saraya bağlı dört emînlikten biri olan (diğerleri Sehremaneti, Matbah-ı Âmire ve Darphâne Emaneti) Arpa Eminliği'nin hangi tarihte teşkil edildiği bilinmemektedir. Bununla beraber XVI. yüzyıldan itibaren kaynaklarda adına rastlanması, daha önceki tarihlerde de mevcut olduğu ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Nitekim 29 Zilkade 981 (22 Mart 1574) tarihli bir kayıttan bu görevin sipahi oğlanları kâtibi Mustafa Çelebi'ye verildiği görülmektedir (BA, MD, XXV, 87/973).

Arpa emininin arpacı, arpa kâtibi, rûznâmesi gibi yardımcıları bulunmaktaydı. Bunlardan arpacıların sayısının XVI. yüzyıl sonlarında 200 kadar olduğu bilinmektedir.

Dîvân-ı Hümâyün hâcegân*ından olan arpa emininin belli görev ve sorumlulukları vardı. Meselâ her yıl ilkbaharda İstabl-ı Âmire atlarının çayra çıkarıldıkları gün Kâğıthane'deki İmrahor Köşkünde padişaha yemek vermek, asâkir-i hâssa, mansûre ve İstabl-ı Âmire'ye gerekli arpayı temin etmek (Abdurrahman Vefik, I, 180), barış zamanlarında sarayın ve elçilerin, ayrıca İstanbul'a gelen beylerbeyi, sancak beyi vb. kimselelerin hayvanlarına yem temin etmek gibi görevleri yerine getiriyordu. Sefer sırasındaki görevleri ise daha ağırdı.

Arpa emininin yapacağı harcamalar için gerekli para hazineden karşılanır ve bu paraya arpa-bahâ denirdi. Aynı şekilde arpa, saman, bahâriyye, kaşımıyye* ve diğer mühimmat mübâyaya ve harcamaları için hazine masraflarına karşılık bazı mukâtaa*ların gelirinin tahsisini de talep edebilirdi. Nitekim 1648'de arpa emininin Dîvân-ı Hümâyün'a verdiği

bir arz*da çayır masraflarını karşılamak üzere Bilecik mukâtaası gelirinin tahsis edilmesini (TSMA, E 10131/5), diğer bir arzda ise İstabl-ı Âmire için gerekli olan arpanın bedeline karşılık 10.000 kuruş verilmesini istediği görülmektedir (TSMA, E 8204). 1809 ve 1814 yıllarında da Hazîne-i Âmire'nin gelir ve giderleri içerisinde Arpa Emaneti tahsisatı 310.000 kuruş olarak tahakkuk etmiştir.

Arpa emini görevini ihmal ettiği takdirde ağır şekilde cezalandırılırdı. Nitekim esnafa ödenmesi gereken para konusunda kusurlu bulunan Arpa emini Şâbanzâde Mustafa Efendi vezîriâzamın emriyle Dîvân-ı Hümâyün'da değnek ile dövülerek cezalandırılmıştır (Râşid, II, 583).

Arpa Eminliği XIX. yüzyılda Zahire Nezâreti ile birleştirilmiştir. Bugün İstanbul'da bu adla anılan iki mescid ve birkaç sokak bulunmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

TSMA, nr. D 6324, 8987; E 8204, 10131/5; BA, MD, XXV, 87/973; Râşid, *Tarih*, II, 583; Çeşmizâde, *Tarih* (nşr. Bekir Kütükoğlu), İstanbul 1959, s. 20, 42, 80; Vâsîf, *Tarih* (İlgürel), s. 132, 185, 192, 282, 352; Abdurrahman Vefik, *Tekâlif Kavâidi*, İstanbul 1328-30, I, 180; Uzunçarşılı, *Merkez - Bahriye*, s. 68-69, 346-354; Yavuz Cezar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişme Dönemi*, İstanbul 1986, s. 124, 238, 334; TA, III, 387; R. Ekrem Koçu, "Arpa Emîni", *İst.A*, II, 1053-1055.

MEHMET İPŞİRLİ

ARPALIK

Osmanlılar'da devlet memurlarına hizmette buldukları sürece maaşlarına ilâveten, görevden ayrıldıktan sonra ise bir nevi emekli maaşı olarak tahsis edilen gelir için kullanılan terim.

Arpalık başlangıçta arpa ile ilgili yani bir kısım devlet büyüğünün ve atlarla savaşa katılan kuvvetlerin hayvanlarına verilen arpa parasını ifade eden bir kelime iken sonradan aynı veya nakdî tahsisatı belirten bir terim haline gelmiştir. Arpalığın Osmanlı Devleti'nde ne zaman verilmeye başlandığı ve buna benzer bir tahsisatın daha önce hangi devletlerde görüldüğü kesin olarak bilinmemektedir. İslâm tarihinde askerî ve sivil hizmetlilere maaş olarak ve maaş yerine geçmek üzere verilen aynı yahut nakdî tahsisata tu'me, atıyye, iktâ, nân-pâre, suyurgal, tıyâl, incü, dirlik, timar, zeâmet, iltizâm, ulûfe, yevmiye ve maaş gibi adlar verilmiştir. Hz. Ömer devrin-

den itibaren memurlara atıyyelerine ilâveten bazı ek gelirler sağlandığı da anlaşılmaktadır. Meselâ Humus Valisi İyâz b. Ganm'e günde bir dinar atıyyesinden fazla olarak bir müd buğday ve ayrıca bir koyun, Kûfe askerî valisi Ammâr'a da atıyyeden başka günde bir müd buğday tahsis edilmişti.

Osmanlılar'da arpalık adıyla bazı devlet memurlarına tahsis edilen ilâve gelirin ne zaman verilmeye başlandığı da kesin olarak bilinmemekle beraber bu terime XVI. yüzyıl kaynaklarında rastlanmaktadır. Ulemâya arpalık tahsisine ait örneklerin bu yüzyılın başlarında görülmesine rağmen uygulamanın daha önce de mevcut olması muhtemeldir. XVI. yüzyıl başlarında timar* tabirinin aynı mânâyı ifade etmek üzere kullanıldığına dair kayıtlara rastlamak mümkündür. Meselâ Kanûnî'nin hocası Hayreddin Efendi'ye bazı köyler "bervech-i arpalık" timar olarak verilmiştir. Ayrıca mülk* ve dirlik* tabirleri de aynı maksatla kullanılmış olmalıdır. Çünkü timar aynı zamanda hânedan mensuplarına, dervişlere, emekli veya mâzul ilmiye mensuplarına, merkezdeki büyük küçük bazı memurlara da verilebilmekteydi. Aynı şekilde ilk Osmanlı padişahlarının devletin teşkilâtlanmasına hizmet eden askerî ve mülkî erkân ile ilmiye sınıfı mensuplarına geniş muafiyetlerle temlik*ler verdikleri de bilinmektedir.

Adından da anlaşılacağı gibi arpalık başlangıçta daha çok seyfiye ricâli*ne tahsis edilmişti. Bir mühimme* kaydına göre, 1550'lerde saray çavuşlarının yevmiyelerinden başka arpalıkları da vardı (BA, MD, II, 42). Bununla beraber arpalık sadece at beslemek durumunda olanlara has bir ek gelir olarak kalmadı. Zamanla, Kanûnî'nin vezîriâzamı İbrâhim Paşa'nın da belirttiği gibi, mücerret bir tabir haline geldi (Hoca Sâdeddin, II, 564). XVI. yüzyılda arpalık, seyfiye ve ilmiye mensuplarına yevmiyelerine ilâve olarak verildiği gibi emeklilik halinde de tahsis edilmekte idi. Rumeli kazaskeri Zeyrekzâde Mehmed'e, 1518'de emekli olduktan sonra Muradiye vakfından Kırklareli (Kırkkilise) kazası arpalık olarak verilmişti (Mecdî, s. 323). Aynı şekilde 1509'da yevmî 40 akçe ile emekli olan Mehmed Çelebi b. Sinan Paşa'ya ayrıca yevmî 20 akçe ile birlikte Silivri kazası da tahsis edilmişti (a.g.e., s. 215).

İlmiye mensuplarına emekli olduklarında arpalık tayin edilmesine karşılık, XVI. yüzyılın ikinci yarısına kadar seyfi-

ye ricâline de aynı şekilde arpalık verildiğine dair kayda rastlanmamaktadır. Nitekim görevden ayrılan veya emekli olan bir vezire herhangi bir sancak **iktâ*** suretiyle, ümerâya da **ocaklık*** yoluyla tevcih edilmekteydi. Ayrıca Selânikî, XVI. yüzyılın ikinci yarısında kaptanpaşa ve beylerbeyi gibi seyfiyeye tevcihler ve ihsanlar yapıldığını belirtirken bunlar için arpalık tabirini kullanmamış, ancak ilmiyeden Atâullah Efendi'ye 150 akçe yevmiye ve 70 akçe arpalık verildiğini kaydetmiştir.

Osmanlılar'da arpalığın miktarı zamanla değişmiştir. XVI. yüzyılda Atâullah Efendi arpalığından günde 70 akçe alırken d'Ohsson kendi zamanında (XVIII. yüzyıl) en küçük arpalığın sahibine ayda 130 akçe, en yüksekini de ayda 2500 akçe temin ettiğini zikretmektedir. Gelibolulu Âlî yeniçeri ağasının ulûfesine 58.000 akçe "munzam arpalık", **rikâb*** hümayun bölük ağalarına da "muayyen bir zeâmet miktarı arpalıklar" verildiğini kaydetmekte, 70.000 akçe arpalık zeâmetin ise ancak şeyhülislâma, kazas-kerlere ve ulemânın büyüklere mahsus olduğunu belirtmektedir. Nitekim Hoca Sâdeddin Efendi de Kanûnî'nin kendisine 50.000 akçe arpalık verdiğini kaydettiği gibi, Amasya müftüsü Seyyid İbrâhîm'e "huddâm ve dervişlerine" sarfetmek için arpalık ayrıldığını bildirmektedir. XVII. yüzyıldan itibaren seyfiye mensuplarına çeşitli şekillerde arpalık tahsisi yapılmakta idi. Bu yüzyılda, bir veya birkaç sancağı ihtiva eden arpalıklar yüksek dereceli idareciler ve vezirlere azil veya emekli edildikleri, savaşta ve asayiş teminde yararlık gösterdikleri, bir yerin ya da kalenin muhafaza ve tamiriyle görevlendirildikleri zamanlarda değişik şekillerde ve çeşitli vesilelerle verilmekteydi. Bir beylerbeyinin kendisi ve oğlu için birer sancağı arpalık olarak istediği, arpalık suretiyle bir sancağa mutasarrıf olan bir vezirin **has***larının kaldırılmasına karşılık kendisine diğer bir sancağın verildiği ve "bervech-i arpalık" iki sancak beyinin becayiş edildiği de olurdu. Yine bu yüzyılda Kırım hanlarına savaşlarda gösterdikleri yararlığa karşılık külliye miktarında cep harçlığı yanında ayrıca Rumeli'de "bervech-i arpalık" sancak da tahsis edilirdi.

Zamanla değişmiş olduğu için Osmanlılar'da arpalık olarak tahsis edilen yerlerin kesin sayısını vermek mümkün değildir. d'Ohsson, XVIII. yüzyıl sonlarında ilmiye mensuplarına atılmış kazanın ar-

palık olarak ayrıldığını kaydetmektedir. Bu yüzyılda arpalığın nizam ve teamüle aykırı olarak dağıtılması sebebiyle merkez ve taşrada bulunan yüksek dereceli idarecilere ve devlet memurlarına maaş tayin edilerek arpalık usulü kaldırıldı, bundan böyle arpalık sadece ilmiye mensuplarına hasredildi.

Kendilerine arpalık verilen ulemâ genellikle arpalıklarının bulunduğu yere gitmez, oradaki işlere kendi adına bir arpalık nâibi bakardı. Ancak bazı dönemlerde ulemâ bizzat arpalıklarına gitmeye mecbur edilmiştir. Ayrıca kendi arzusuyla arpalığına gidip orada ikamet edenler de vardı. Bunlar gittikleri yerlerde halkın adlî, hukukî davalarına da bakarlardı. Ulemâya hasredilen arpalığın dağıtım ve kullanımı nizamının zamanla bozulması üzerine III. Selim döneminde çıkarılan bir fermanla arpalık usulü islah edilmeye çalışılmıştır. Bu arada ilmiye mensuplarının bizzat arpalık mahalline gitmesi, hasta ve ihtiyar olanların arpalıklarının **iltizâm***a verilmesi kararı alınmıştır. Ayrıca ardından ilmiye mensuplarına "arpalık maası", "tarik maası" ve "rütbe maası" adıyla maaş verilmeye başlanmıştır. İstanbul **ruûs***u verilen ulemâ çocuklarına da "ruûs maası" adıyla belli bir para ayrılmıştır. Bir ilmiye tekaüt sandığı kurularak ilmiyeden emekli olanlara ve onların ölümlelerinden sonra çocuklarına bir miktar maaş bağlanmıştır. Meşrutiyet döneminde ise tarik maası kaldırılarak ilmiye mensuplarına da diğer memurlar gibi maaş verilmiştir. Memuriyeti ve mâzuliyeti bulunmayan ulemâya ise "müştahikkin-i ilmiyeye maası" adıyla bir miktar maaş tahsis edilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, MD, II, 42; BA, Ali Emîrî - Ahmed I, nr. 332, 856; Mevdî, *Şakâik Tercümesi*, s. 215, 323, 326; Âlî, *Künhü'l-ahbâr*, İÜ Ktp., TY, nr. 2290/32, vr. 91^a; Hoca Sâdeddin, *Tâcü't-tevârîh*, İstanbul 1280, II, 564; Selânikî, *Târih*, s. 77; Peçevî, *Târih*, I, 28, 43; Koçi Bey, *Risâle* (nşr. Ali Kemâlî Aksüt), İstanbul 1939, s. 47; d'Ohsson, *Tableau général*, IV, 491; Halim Giray, *Gülbün-i Hânân*, İstanbul 1287, s. 31; Cevdet, *Târih*, IV, 292; Mustafa Nûri Paşa, *Ne'tâyicü'l-vukû'ât* (nşr. Neşet Çağatay), Ankara 1979, I, 279; III, 87; Ahmed Refik, *Hicrî Onbirinci Asırda İstanbul Hayatı*, İstanbul 1930, s. 13; Abdülhay el-Kettânî, *et-Terâtibü'l-idâriyye*, I, 264; Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilâtı*, s. 118-120; M. Emîn Sâlih, *en-Nüzumü'l-iktisâdiyye fi Mısr ve's-Sâm*, Kahire 1971, s. 165; İbnülemin Mahmud Kemâl, "Arpalık", *TTEM*, sy. 17 (94) (1926), s. 276-283; M. Tayyib Gökbilgin, "Arpalık", *İA*, I, 592-595; R. Mantran, "Arpalık", *EJ* (İng.), I, 658.

CAHİT BALTAÇI

ARRÂDE

(bk. MANCINIK).

ARRÂF

(الراف)

Olaylar arasındaki benzerlik ve ilişkileri tesbit ederek geçmiş ve daha çok gelecek hakkında tahminde bulunan kişi.

"Bir şeyi bildirmek" anlamındaki **ırf** veya **urf** kökünden türeyen **arrâf**, kaynaklarda biri yukarıdaki istilâhî mânada, diğeri de "kâhin" mânasında olmak üzere iki türlü kullanılmıştır. **Arrâf** hakkında verilen bilgiler onun kâhinden farklı olduğunu ortaya koymaktadır. Buna göre **arrâf**, olaylar arasındaki herkesin farkedemeyeceği şekilde gizli ve karmaşık olan benzerlik ve münasebetleri doğuştan sahip olduğu bir kabiliyetle hissedebileceği gibi, kazandığı tecrübelerle de istikbale dair bazı olaylar hakkında önceden tahminlerde bulunabilir. Sıradan insanlardan farklı bir zekâ ve idrak üstünlüğüne sahip olduğu kabul edilen (İbn Haldûn, s. 97) **arrâf** bu gücünü yöneldiği konuya teksif eder ve olaylar arasındaki bağlantıyı, mevcut olayların gelecekte doğuracağı sonuçları, aynı sebebe bağlı olmakla beraber farkedilemeyecek derecede karmaşık bir mahiyet arzeden benzer hadiseleri bulmaya çalışır. **Arrâf**ın gerek yaratılıştan sahip olduğu kabiliyet, gerekse tecrübe birikimi sayesinde geleceğe dair verdiği haberler zaman zaman doğru çıkmakla birlikte her söylediğinin gerçekleşmesi mümkün değildir. Çünkü bu haberlerin kesin bilgi vasıtalarının değil, bazı zan ve tahminlerin ürünüdür. Geçmişe ait olmak üzere verdiği haberler ise daha çok bu konuda soru soranın fizyolojik ve psikolojik durumundan elde ettiği bazı ipuçlarına dayanır. **Arrâf**ın muhabtabının vücut hareketlerine, tutum ve davranışlarına, ilk söylediği kelimelere dikkat ederek kaybolan eşyayı, yitik develeri bulduğu, hırsızları ve katilleri teşhis ettiği rivayet edilir. Câhiliye döneminde Araplar yeni doğan çocuklarını gelecekteki hakkında bilgi almak üzere **arrâflara** götürürlerdi. Daha çok panayırda mesleklerini icra eden **arrâflar** çocukların vücut yapılarına, özellikle fizyonomilerine bakarak istikballeriyle ilgili bazı tahminler yürütürlerdi. **Yemâ-meli Rebâh** b. **Kühle** (رباح بن كحلة), **Ne-**